

KS. MICHAŁ WIDERA, *Dzieje Kościoła katolickiego w powiecie wieluńskim (1918–1939)*, Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2021, ss. 958, fot. 251, tab. 33.

DOI: <https://doi.org/10.18290/rt22694.8>

Wieluń i ziemia wieluńska związane są w świadomości wielu Polaków z początkiem II wojny światowej. Na to właśnie miasto spadły w tym konflikcie pierwsze bomby, zabijając 1200 mieszkańców. Zniszczony został szpital powiatowy, kolegiata i inne obiekty religijne. Rozpoczął się mroczny czas okupacji niemieckiej. Przerwał on ponad dwudziestoletni wysiłek odbudowy państwa polskiego, podjęty po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. Kościół katolicki włączył się w tę pracę od samego początku. Brał czynny udział w kształtowaniu się granic Polski. Aktywnie angażował się tak w rozmowy pokojowe, jak i służył potrzebującym w czasie konfliktów zbrojnych. W 1925 r. między władzami Rzeczypospolitej Polskiej a Stolicą Apostolską zawarty został konkordat. Jednym z jego skutków była nowa organizacja terytorialna Kościoła katolickiego na ziemiach polskich. Wznowiono działalność Nuncjatury Apostolskiej, a biskupi rozpoczęli w systematyczny sposób spotykanie się w ramach działalności Konferencji Episkopatu Polski. Duchowni brali udział w życiu politycznym kraju. Zainaugurowano działalność Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Księża angażowali się w życie naukowe na poziomie akademickim i w innych sferach nauczania. Rozwijały się organizacje religijne z Akcją Katolicką na czele. Podjęte zostało w systematyczny sposób duszpasterstwo parafialne.

Ukazane w zarysie płaszczyzny działalności Kościoła znajdowały uszczegółowiony wymiar w diecezjach, dekanatach, parafiach. Przedstawienia ich w odniesieniu do powiatu, a więc jednostki organizacji państwowej, obejmującej kilka dekanatów, podjął się ks. Michał Widera. Jako obszar swoich badań wybrał powiat wieluński. Uzasadnił to m.in. kontynuacją badań, które podjął ks. Kamil Kęsik. W 2017 r. obronił on na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego rozprawę doktorską pt.: „Dzieje Kościoła katolickiego w powiecie wieluńskim w czasie I wojny światowej”. Autor recenzowanej monografii przypomniał również, że opublikowane opracowania dotyczące kościelnych dziejów Wielunia i okolic odnosiły się do okresu staropolskiego, czasu zaborów i II wojny światowej. Stąd też – jak to uzasadnił ks. Widera – „w tym kontekście konieczne wydawało się podjęcie opracowania dziejów Kościoła katolickiego w powiecie wieluńskim pomiędzy okresami szczególnymi, które wyznaczyły dwie wojny światowe. Były to dzieje Kościoła katolickiego funkcjonującego w nowym *spectrum* dziejowym, opierającym się przede wszystkim na okresie pokoju, zwłaszcza po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej i po powstaniach śląskich. Jednocześnie był to czas, który przyniósł nowe wyzwania dla wspólnoty wierzących związane głównie z prowadzeniem nieskrępowanej działalności duszpasterskiej, intensywnym rozwojem demograficznym, zwiększaniem się dostępu lud-

ności do edukacji, a także powstawaniem nowych stowarzyszeń społecznych i politycznych” (s. 20). Uzasadniając zakres terytorialny podjętych badań, autor napisał: „szczególne uzasadnienie posiada zawężenie badań do granic powiatu wieluńskiego, który jest kontynuacją dziedzictwa dawnej ziemi rudzkiej (z jedną z najstarszych kasztelanii w Polsce i własnym archidiaconatem), a następnie – ziemi wieluńskiej. Stanowił on ośrodek o dużym znaczeniu społecznym, politycznym, ale także religijnym z centrum przeniesionym z Rudy do pobliskiego Wielunia, które promieniowało na okoliczne miejscowości” (s. 21). W okresie międzywojennym w granicach powiatu znajdowały się dekanaty: bolesławiecki, praszkowski, wieluński i wieruszowski. Ponadto terytorialnie przynależały do niego trzy parafie z dekanatu brzeźnickiego, co łącznie dawało 42 parafie w 1918 r. i 51 z jedną ekspozyturą w 1939 r. (uwzględnione zostało wydzielenie nowych placówek duszpasterskich). Mając na uwadze wcześniejsze badania, tradycje historyczne i przywołane słowa autora monografii, zakres terytorialny, który został objęty badaniami, wydaje się być uzasadniony. Podobnie jak powszechnie przyjęty w historiografii okres międzywojenny 1918-1939, stanowiący zamkniętą całość.

By zrealizować podjęty w tytule problem badawczy, ks. Widera nie tylko musiał zapoznać się z dotychczasową historiografią dotyczącą dziejów powiatu wieluńskiego, ale nade wszystko dokonać szczegółowej kwerendy źródłowej. Wykaz archiwów, które zostały uwzględnione w recenzowanej książce, jest imponujący. Autor wykorzystał zasób dwudziestu czterech archiwów kościelnych i dziesięciu państwowych. Wśród tych pierwszych ks. Widera eksplorował: Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach, Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza, Archiwum Archidiecezji Łódzkiej, Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Częstochowie, Archiwum Braci Albertynów, Archiwum Franciszkanów w Katowicach-Panewnikach, Archiwum Klasztoru Sióstr Antoninek w Wieluniu, Archiwum Paulinów na Jasnej Górze, Archiwum Prowincjalne Sióstr Felicjanek w Krakowie, Archiwum Sióstr Bernardynek w Wieluniu, Archiwum Sióstr Miłosierdzia w Warszawie, Archiwum Zgromadzenia Misjonarzy Świętej Rodziny w Poznaniu, Archiwum Zgromadzenia Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego w Pniewach, Archiwum Parafii w Chotowie, Archiwum Parafii w Działoszynie, Archiwum Parafii w Jaworznie, Archiwum Parafii w Kielczygłowie, Archiwum Parafii w Lututowie, Archiwum Parafii w Osjakowie, Archiwum Parafii w Ożarowie, Archiwum Parafii w Przedmościu, Archiwum Parafii w Rząśni. Spośród archiwów państwowych, doktorant przejrzał zasób: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Muzeum w Praszce, Archiwum Muzeum Ziemi Wieluńskiej, Archiwum Państwowego w Łodzi, Archiwum Państwowego w Łodzi Oddział w Sieradzu, Archiwum Państwowego w Opolu, Archiwum Państwowego w Poznaniu, Archiwum Szkoły Podstawowej w Starokrzepicach, Archiwum Szkoły Podstawowej w Trębaczewie. Uzupełnieniem podjętej kwerendy było wykorzystanie źródeł drukowanych, wspomnień, informacji z czasopism i gazet, oraz opracowań, których wykaz obejmuje 45 stron (s. 831-875). Należy zaznaczyć, że autor wyodrębnił wydawnictwa leksykograficzne i literaturę pomocniczą oraz strony internetowe. Warto podkreślić wysiłek badawczy autora w zakresie doboru literatury, aczkolwiek można byłoby oczekiwać także skorzystania z: *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. S. Wilk, Lublin 1981; S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1992; *Kurie (archi)diecezjalne Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospo-*

litej, red. M. Dąbrowska, Lublin 2016; M. Dąbrowski, *Grzegorz Moczygęba OFM (1888-1951) – duszpasterz i publicysta franciszkański*, „Roczniki Teologiczne” 66(2019), z. 4. Historia Kościoła (s. 113-125).

Zgromadzony materiał źródłowy i opracowania zostały przez ks. Wierę opracowane i wykorzystane do prezentacji problemu badawczego w pięciu rozdziałach. W pierwszym ukazał dzieje ziem: rudzkiej i wieluńskiej. Ujęte zostały zagadnienia środowiska geograficznego i przyrodniczego, funkcjonujące tam kasztelanie i instytucje kościelne w Rudzie i Wieluniu. Ks. Wiedera szczegółowo omówił lata niewoli narodowej. Ukazał ograniczenia działalności religijnej, jakie zaborca narzucał na Kościół, oraz odpowiedź katolików, której wyrazem było zaangażowanie w powstania narodowyzwolenicze i patriotyczne wydarzenia. Niezwykle ważne w kontekście podjętej problematyki były lata I wojny światowej oraz odzyskanie niepodległości. Ukazane na przykładach wydarzeń lokalnych, mogą ilustrować wysiłek podjęty w skali całego społeczeństwa polskiego w walkę o powrót Polski na mapę Europy. Ponadto bezpośrednio wprowadzają czytelnika w problematykę zagadnień poruszanych w monografii.

W drugim rozdziale recenzowanej książki, autor podjął się charakterystyki mieszkańców powiatu wieluńskiego oraz przedstawienia budynków kościelnych. W pierwszej kolejności ukazany został podział administracyjny powiatu po I wojnie światowej. Uwzględniono także organizację kościelną w wymiarze diecezjalnym, dekanalnym oraz parafialnym. W drugim paragrafie ks. Wiedera ukazał instytucje administracji państwowej: powiat i jego starostów, Wieluński Sejmik Powiatowy, Wydział Powiatowy, samorządy miejskie i wiejskie. Opisane zostało zaangażowanie duchowieństwa na rzecz lokalnej społeczności. Paragraf, w którym podjęto zagadnienie stosunków społeczno-gospodarczych, został poprzedzony szerokim wstępem ogólnym. Uszczegółowienie dla powiatu wieluńskiego zostało oparte na licznych archiwaliach z archiwów państwowych, przy czym niektóre wydarzenia zostały przedstawione z wchodzeniem w najdrobniejsze szczegóły. W podobnych słowach można scharakteryzować kolejny paragraf, traktujący o organizacjach społecznych i politycznych. Interesująco ukazano stosunki wyznaniowe. Ostatni paragraf rozdziału drugiego zatytułowany został: „Katolickie budowle kościelne”. Obejmuje on strony 174-207 i w głównej mierze traktuje o stratach, jakie w tym wymiarze poniosły parafie powiatu wieluńskiego, stanie świątyń, pracach remontowych czy wybranych elementach wyposażenia. Brakuje jednak syntetycznego spojrzenia na kwestie kościołów parafialnych, ich wyposażenia. Nie jest znany materiał z którego świątynie zostały wybudowane. W opinii recenzenta, to zagadnienie powinno być przedmiotem badań, który zostałby przedstawiony w oddzielnym rozdziale, z informacjami nie tylko o świątyniach, ale także o budynkach parafialnych, kapliczkach, cmentarzach, beneficjum, służbie kościelnej.

Rozdział trzeci jest najobszerniejszy w dysertacji. Traktuje o duchowieństwie i zakonach, ujmując w pięciu paragrafach zagadnienia: erygowania diecezji częstochowskiej, troski pasterzy diecezji o sprawy religijne i społeczne wiernych, dziekanów, proboszczów i wikariuszy oraz zakonów i zgromadzeń zakonnych. W opinii recenzenta, jest to najlepiej napisana partia monografii. Zaprezentowane w niej zagadnienia zostały szczegółowo udokumentowane. Narrację ubogacono tekstami źródłowymi oraz tabelami. Niezwykle cenną funkcję spełniają włączone do tekstu fotografie.

Czwarty rozdział został poświęcony zagadnieniom Służby Bożej i form pobożności. Znajdują się w nim paragrafy traktujące o: Służbie Bożej, celebracji roku

liturgicznego, uroczystościach kościelnych, rekolekcjach i misjach, stowarzyszeniach religijnych, formach duszpasterstwa zbiorowego, dobroczynności oraz pobożności maryjnej. Zaznaczyć należy, że niektóre z nich, np. Krucjata Eucharystyczna oraz Sodalicia Mariańska, zostały przedstawione także w kolejnym rozdziale.

Ostatnią część monografii autor poświęcił nauczaniu religii. Punktem wyjścia stało się ustawodawstwo państwowe i kościelne, a w dalszej kolejności katechizacja dzieci i młodzieży, duszpasterstwo szkolne, zaś w ostatnim paragrafie skupił się na Prywatnym Gimnazjum Męskim im. Tadeusza Kościuszki Diecezji Częstochowskiej w Wieluniu. Niestety, w tekście nie znajduje się informacja, czym ta szkoła zasłużyła się na omówienie w oddzielnym paragrafie.

Uzupełnieniem bibliografii i pięciu rozdziałów pracy są: wstęp, zakończenie oraz wykaz skrótów, tabel, epilog, dodatek o tytule: „Przebieg II wojny światowej w powiecie wieluńskim” (s. 687-703), oraz aneks zawierający „Biogramy duchownych pracujących w parafiach powiatu wieluńskiego (1918-1939)” (s. 705-814). Trzeba bez wątpienia podkreślić ogromną pracowitość autora połączoną z akrybią naukową. Ks. Widera biegle opanował warsztat historyczny, nie pisze językiem źródeł, aczkolwiek trudno niekiedy zrozumieć klucz ich cytowania bądź to w tekście, bądź w przypisach. Bardzo cennym dodatkiem jest także aneks, ukazujący kapłanów zaangażowanych duszpastersko w parafiach powiatu wieluńskiego w okresie międzywojennym. Na podkreślenie zasługuje także poprawny tok narracji historycznej. Pewne wątpliwości nasuwa brak jasnych kryteriów, którymi autor kierował się umieszczając biogramy kapłanów czy to w tekście, czy to w przypisach. Może to rodzić pewne trudności w korzystaniu z monografii, ponieważ Indeks osób (s. 902-923) nie obejmuje nazwisk występujących w przypisach. Podobnie jak Indeks nazw geograficznych (s. 925-949).

Reasumując należy przyznać, że recenzowana monografia w istotny sposób uzupełnia i sumuje wiedzę na temat wieluńskiego ośrodka kościelnego w okresie międzywojennym. Historiografia otrzymuje dzieło oparte na solidnej podstawie źródłowej, uwzględniające dotychczasowy dorobek w tym zakresie. Ks. Widera wyznacza standardy, którymi będą kierowali się autorzy podejmujący analogiczne problemy badawcze. Podkreślić należy także staranne wydanie monografii, co jest zasługą Wydawnictwa i Drukarni Świętego Krzyża w Opolu.

*Ks. dr hab. Tomasz Moskal, prof. KUL
e-mail: tomasz.moskal@kul.pl*